

— Черненко!.. Черненко!..— прошепотіла темна постать, нахилиючись над ліжком.

Черненко, видимо, міцно спав і не поворухнувся.

— Васько, щоб ти здох!..— нетерпляче промовила постать і, шарпнувши за ковдру, здерла її з сонного Черненка.

У великому напівтемному залі, що його освітлювала підсліпувата лампочка, вишикувалося з півста ліжок. Півста мешканців, як уміли, порушували тишу: хто скреготав у сні зубами, хто вигукував незрозумілі уривчасті слова, а хто просто висвистував носом журливі мелодії.

Лампочка правила більше за маяк тим, хто хотів вийти вночі із спочивальні, ніж освітлювала кімнату. Вона була почеплена високо над дверима в заґратованій скриньці і, як ув'язнений злодій, злякано блимала від подувів легкого протягу.

Світло лампи майже не досягало до далекого кутка спочивальні, де над ліжком схилилася постать. Але місяць кидав пасма срібного проміння в широко відчинене вікно, розливав молочну калюжу на підлозі, чітко вирізьблюючи нерухомі силуети ліжок та сонних людей.

Той, хто будив, здерши ковдру, помацав рукою обличчя сонного і раптом, злякавшись, одсмикнув руку: на ліжку замість Черненка лежало опудало, которому за голову правив чобіт, загорнутий у шорстку суконну куртку.

— Ловко пристроїв! — не могла не висловити свого задоволення постать і, старанно накривши ковдрою ліжко, тихо навшпиньках посунулася до освітленого місяцем вікна.

За вікном чорніло купами дерев і будівель велике шкільне дворище. Там, де земля була вільна од чорних пічних тіней, сріблясто виблискувала росяна трава та білили освітлені ромби покрівель, створюючи різкі контрасти з чорною смолою тіней.

Навколо все спало, тільки вартовий порушував тишу своєю невгамовною калаталкою та десь за стайнями спросоння гавкав пес і, не довівши задуманої справи до кінця, засинав від гіпнозу місячного світла.

Хлопчик років чотирнадцяти, припавши до лутки, намацував за вікном ринву. Переконавшись, що вона прибита міцно, він тихо перекинув ногу за вікно і безшумно, як кішка, зник за вікном.

Місяць хлюпав холодне світло на землю і байдуже дивився більмастим оком, як Матюшка Карпенко торкнувся босими ногами землі, озирнувся навколо і, нікого не помітивши, шмигнув у густу тінь від ялини.

Десь за свининцем заіржала коняка, сполохана пташка вилетіла з кущів і струснула росу з гілки. Матюшка причаївся в тіні ялини і зачекав. Переконавшись, що все навколо спить, він з полегкістю зітхнув і став підкачувати холоші штанів. Тепер він був певен, що його ніхто не помітив, а вартовий при виході з шкільного будинку, певно, спить, сидячи на брудних сходах.

У двоповерховому шкільному будинку, що з нього допіру вислизнув хлопець, було тихо і спокійно. Стіни його дивилися на місяць чорними проваллями одчинених вікон, і Матюшка, очима змірявши височину, з якої щойно зліз, крадькома подався геть од будинку.

Перескочивши дорогу, що перетинала всю шкільну садибу, він опинився перед парканом, а за ним чорними купами видавався сад. Просто за парканом стояла сторожка, і її треба було обминати, щоб не наскочити на вартового. Пройшовши в тіні до того місця, де кінчалися купи дерев, Матюшка миттю перемайнув за огорожу.

Роса з кущів малини рясно посипалась на хлопця, вимочивши груди й плечі. Він причаївся і прислухався.

Десь од саду почулися голоси і чиясь хода. І хоч незабаром усе затихло, та в голові виникла панічна думка, що хтось викрив злочин проти шкільного порядку, і Кобра своїм єхидним ліхтарцем удвох із Онучею ідуть садом, щоб "накрити" злочинців. Та цю думку заступила друга, що заспокоювала.

В той бік стояла пасіка, і, певно, дід Онисим обходив свої володіння, розмовляючи з старим псом Ковтуном.

Тепер лишилося пройти малинник, а там, за капуста́нищем, у теплиці, його ждуть.

Коло дверей у теплицю його покликав Сашко Хвостов і прошепотів:

— Там, у теплому відділі...

Теплиця була на великій галявині, оточеній з усіх боків деревами. З півночі, нахмуривши чорні віти дубів, мовчазно стояв столітній парк, а з півдня півкільцем розташувався сад, дихаючи холодними пахощами достиглих яблук.

Галявина була засаджена капустою, баклажанами та різним гострим пахучим корінням, і край неї, повернувшись глухою стіною до лісу, а блискучим скляним схилом до саду, бовваніла теплиця. Її грубе тіло наполовину вгрузло в землю, а нижній берег скляного схилу майже доходив до землі.

Пройшовши перший холодний відділ, Матюшка опинився в теплому відділі, що парко дихнув на нього тропічною рослиною.

З-за дальших дверей з темного відділу, де взимку переховувалося різне коріння, пробивалося ледь помітне світло і чулася притишена розмова.

— Ну, тепер, здається, всі? — спитав Сашко і, не чекаючи відповіді, вийшов, щільно зачинивши двері. Йому, як вартовому, треба було бути коло парників на городі, а при потребі й попередити товаришів про небезпеку.

В теплиці п'ятеро хлопців сиділо, хто на чому уместився, і пошепки розмовляли. Недогарок свічки горів, приклеєний до перевернутого догори дном квітникового горшка.

— Ти нічого не бачив? — спитав Микола Савенюк Матюшку.

— Ні, всі сплять...

— А той негідник, Коржов, теж спить?

— Здається...

— Гляди, щоб він, бува, не підгледів... Шпійон...

Савенюк був кремезний, але тихий хлопець, на прізвисько Панич, хоч і був він найменше схожий на панича. Цю назву йому "приклеїли" товариші за те, що, приїхавши до школи, він спочатку ходив у калошах, ніколи їх не скидаючи. Калоші були високі і неймовірно великі, так що Паничеві доводилося напихати в них паперу і ще чогось, що втратило певні ознаки. Чи то була ганчірка, чи мочала, а може, й сіно,— певно, й сам Панич вже забув, бо здіймати калоші з драних чобіт доводилося рідко, і то тільки лягаючи спати.

Згодом Микола калоші скинув, як дістав із дому нові чоботи, але вони от уже другий рік красуються під його ліжком, і вся спочивальня вдягає їх уночі.

— Тому підлизі треба морду набити... Може, звички свої кине...

Це теж адресувалося ненависному Коржову, і адресував загрозу Митько Зорченко, або Бізон, що своєю фізичною силою цілком виправдував таке страшне прізвисько. Він був кремезний, як молодий дубок, а над чотирикутним обличчям його стирчала стріха шорсткого русявого волосся, надаючи йому справді бізонячого вигляду. І силою своєю він виправдував назву,— ніхто з молодших класів не міг сперечатися з ним, а з-поміж старшокласників хіба тільки Довгополук без особливої небезпеки міг його чіпати.

— Заткнись, Бізоне, годі,— промовив Панич.

— Марко, читай, що там у тебе...— промовив Бізон, не звертаючи уваги на Савенюка.

Марко Балан, що до цього часу мовчки сидів у темному кутку, висунувся до світла і витяг з-за пазухи заяложену книжку. Він побожно розгорнув її під цікавими поглядами товаришів і нахилився до свічки. Хлопці присунулися ближче.

Марко читав тихо, повагом, смакуючи кожне слово книжки, яку прочитав чи вже не вдесьте. Він часто зупинявся, пояснював прочитане, хоч, певно, і сам негаразд розумівся на змістові. Ніхто його не перебивав, бо авторитет Марків стояв поза всякими підозріннями, і йому вірили, не вимагаючи доказів.

В книзі говорилося, як ченці мощами обдурюють людей, як десь в Італії по монастирях переховуються окремі частини мощей, і коли б ті частини скласти до купи, то вийшов би не один святий, а півтора або й

два. Хлопці тихо сміялися, бо часом на одного святого припадало дві голови, п'ятеро рук і одна нога.

— Невже тому правда! — висловив свій сумнів Вася Черненко, рухливий п'ятнадцятилітній хлопчик. Він слухав читання з особливою цікавістю, бо вбачав у ньому одну з численних капостей тим, що стоять вище за нього, Черненка, в суспільній піраміді. На цей раз дістається богіві, що у Васиному уявленні є особа такого ж ґатунку, як піп або завідувач школи, що карають його за різні недозволені вчинки.

Ще з дитячих літ усі, що його карали, стали йому в уяві довгим рядом, що починався сільським учителем і кінчався архіреями та царями, про яких "гріх" було говорити щось неприємне. Тим-то ось тепер цей "гріх" солодко лоскотів під Васьковим серцем медом недозволеного.

— Коли надруковано, то правда. Хіба неправду стали б друкувати? — з апломбом запевнив Бізон, що так само, як і всі, вірив у правдивість кожного друкованого слова. Тільки Марко хитро всміхнувся і промовив:

— Можуть і неправду надрукувати... Адже ж пишеться в законі божому, що світ створено за сім день, а Малахай доводить, що й то неправда, земля утворювалась так довго, що придумати не можна. Виходить, хтось бреше!

— Так, може, саме в цій книжці й брехня? — висловив своє побоювання Васько.

— Ні, ця книжка правильна, це професор написав, а це, брат, вище за попа,— переконливо запевнив Марко.

Його слова розвіяли рештки сумнівів. Та й як було не вірити Маркові Балану, коли він усі книжки в бібліотеці прочитав і тепер вже читає те, що дає йому Малахай — молодий вчитель фізики, захисник молоді, із

справжнім прізвищем Корчук. Малахаєм його прозвано за те, що зимою він одягав киргизького малахая і не скидав його навіть у хаті.

Та, крім цього, Марко був винятковою і трохи незвичайною фігурою в школі. Де-таки видано, що вчиться хлопець найпершим, а до вчителів не підлизується і хороший товариш? Звичайно перші учні були й поганими товаришами, і підлизами, бо більше гналися за п'ятірками, аніж за товариством.

Приїхав він у школу з далекого містечка, де його мати була куховаркою в дрібного поміщика і на свої убогі копійки виводила сина "в люди". Батька Балан не пам'ятає,— його заколов панський бугай, як Маркові не було ще й року.

У школі Бадан виявив не тільки великі здатності в науках, а й захопився читанням усього, що було в убогій шкільній бібліотеці. Книжка за книжкою проходила Маркові руки, а він усе не міг задовольнити своєї пожадливісті до знання. Шкільні книжки були застарілі, спеціально підібрані, і це не задовольняло його. Він кинувся шукати інших книжок — і в цьому йому допоміг Фока, старший учень, що, незважаючи на різницю у віці, ставився до Марка як до однолітка.

Марко читав далі, а хлопці слухали, нахилившись над ним, щоб не проґавити жодного слова. Про книжку цю казав Марко, що її заборонено і читати її в звичайних обставинах не можна. Свідомість, що таку книжку тільки вони в школі й читають, надавала врочистості настрою і навівала особливу пошану і до заялжених листків книжки, і до власника її, Марка Балана.

І нічні таємні збори, і заборонена книжка з малозрозумілим змістом — все лоскотало цікавою небезпекою юнацькі серця.

Частину книжки прочитали, і Марко, заклавши її клаптиком паперу, заховав до кишені:

— Все одно всю сьогодні не прочитаємо, хай другим разом...

Хлопці всі, як один, глибоко зітхнули. Вони сиділи нерухомо, очікуючи, що буде далі. Бізон, нахилившись, нервово смикав себе за чуба, що він робив завжди, коли його непокоїла якась думка, і нарешті порушив мовчанку. Він додумав свою думку до кінця.

— А все ж таки бог є!..

Сказавши таке, він глянув на товаришів з полегкістю, немов скинув з плечей важкий тягар.

— Не про бога тут, а про монахів... При чім тут бог, коли монахи сволочі? — знизав плечима Черненко.

— Та й монахи не наші, а німецькі...— вставив і своє зауваження Карпенко.

— Та не німецькі, а католицькі,— поправив Васько і додав: — Та й наші не кращі... Хіба не ти розказував, як у Чорномор'ї монахи людей дурять на мироточиву ікону?

— Так то у Чорномор'ї, а то...

Панича перебив Бізон.

— Бог є, а монахи різні бувають.

Бізон відчував свою перемогу, бо ніхто не заперечував йому. Та недовго довелося бути йому переможцем. Марко Бадан, що сидів мовчки і слухав розмову товаришів, з невластивим йому запалом напав на Бізона:

— Є, тільки не бог, а природа... Од природи все походить, а невченим людям морочать голову богом. Де ти бачив бога? Покажи, а природу я тобі покажу...

Марко схопив якусь квітку і підніс під самий ніс Бізонові.

— От на, дивись, це природа, а де твій бог? Га?

Докази Баданові обеззброїли Бізона. Він ще з більшою силою смикнув себе за чуба і раптом запитав:

— А природу хто створив? Га? — і, побачивши замішання на Марковому обличчі, з виглядом переможця оглянув присутніх.

Але Марко тільки на одну мить замішався, більше од несподіваного питання.

— А бога хто створив? Та й ти бачив його коли?

Бізон був остаточно переможений; підтримуючи Марка, заговорив Матюха Карпенко.

— Он "лес" утворився двадцять тисяч років тому, хіба ти не чув, як Малахай казав? А попи кажуть, що світ створено сім тисяч літ тому... Так то, по-твоєму, хто ж бреше?

Розмову перебив вартовий. Він одхилив двері і гукнув:

— Хлопці, вже світає, треба ушиватись, а то ще Швабра наскочить...

Хлопці позскакували і почали один по одному виходити з теплиці. Надворі вже сіріло.

— Ходімо до коровника спати, а то щоб у корпусі Онуча не побачив...